

EWA SIATKOWSKA
Warszawa

Z PROBLEMATYKI SŁOWIAŃSKICH PRZEKŁADÓW EWANGELII

Piśmiennictwo słowiańskie, zwłaszcza piśmiennictwo religijne, rozwijało się w kręgu oddziaływania dwu kultur: wschodniej – bizantyjskiej i zachodniej – rzymskiej. W artykule tym chciałabym poddać analizie językoznawczej te same fragmenty przekładu Ewangelii ze Wschodu i Zachodu, mianowicie tłumaczenie z greki na język staro-cerkiewno-słowiański zawarte w *Kodeksie Zografskim* (*Codex Zographensis* dalej KZ) i tłumaczenie z łaciny na język staropolski w *Biblii* Jakuba Wujka.

Kodeks Zografski jest najstarszym słowiańskim pełnym przekładem czterech Ewangelii. Zachowany tekst rękopiśmienny pochodzi prawdopodobnie z początku XI w. Pisany był gładolicą, kilkoma charakterami pisma, co wskazuje na kilku autorów. Przyjmuje się, że zrab przekładu pochodzi z IX w. od św. św. Konstantyna (Cyryla) i Metodego, następnie w ciągu dwu wieków przekład był przepisywany i uzupełniany przez następców soluńskich braci. Wydany został po raz pierwszy, w transkrypcji cyrylickiej, przez V. Jagicia w 1879 r.

Jakub Wujek, polski jezuita, wydał *Nowy Testament* po raz pierwszy w 1594, następnie w 1595 r. Towarzystwo Jezusowe skorygowało jego tłumaczenie w oparciu o sykstyńsko-klementyńską redakcję łacińskiego przekładu, tzw. *Wulgaty*, wydając je w r. 1599.

Obydwa tłumaczenia dzieli ok. 600 lat, ale łączy wybitna rola, jaką odegrały w rozwoju piśmiennictwa i języków literackich narodów posługujących się tymi tekstami.

Zjawiskiem, jakiemu chciałabym się w ramach postulowanej analizy szczegółowej przyjrzeć, jest relacja ilościowa słownictwa wzorów do słownictwa przekładów słowiańskich. Podstawę materiałową analizy stanowi indeks rzeczowników greckich wraz z ich staro-cerkiewno-słowiańskimi ekwiwalentami z pracy

L. Moszyńskiego¹, uzupełniony przez ekwiwalenty z Wulgaty i Biblii Wujka (wyd. 1599).

Konfrontacja leksykalnych odpowiedników staro-cerkiewno-słowiańskich i staropolskich nie jest prosta, ponieważ ich wzory greckie i łacińskie dokładnie się nie pokrywają. Uderza większe bogactwo leksyki łacińskiej. Np. ANGELOS – łac. angelus (Mt 4, 6), nuntius (Łk 7, 24, Łk 9, 52); gr. ARGURION – łac. pecunia (Mt 25, 18), argentum (Mt 26, 15); gr. ASTHENEIA – łac. acrotatio (Mt 8, 17), infirmitas (Łk 8, 2); gr. ASTRAPĒ – łac. fulgur (Mt 24, 27), lucerna (Łk 9, 36); gr. BIOS – łac. substantia (Łk 8, 43), victum (Łk 21, 4; Mk 12, 44); gr. BRŌSIS – łac. cibus (J 4, 32), thesaurus (Mt 6, 19 n.); gr. GEITŌN (masc.) – łac. vivinus (Łk 14, 12), GEITŌN (fem.) – łac. vicina (Łk 15, 9); gr. GEŌRGOS – łac. colonus (Łk 20, 9), agricola (Mk 12, 1); gr. GRAMMA – łac. inscriptio (Łk 23, 38), cautio (Łk 16, 6); gr. GŌNIA – łac. angulus (platac) (Mt 6, 5), caput anguli (Mk 12, 10; Łk 20, 17); gr. DEIPNON – łac. convivium (Łk 20, 46), cena (Mk 6, 21); gr. EKDIKĒSIS – łac. vindictia (Łk 18, 7 n.), ultio (Łk 21, 22); gr. EPI-THUMIA – łac. concupiscentia (Mk 4, 19), desiderium (Łk 22, 15); gr. ERĒMIA – łac. solitudo (Mk 8, 4), deserta (Mt 15, 33); gr. 'IMATISMOS – łac. vestimentum (J 19, 24), vestitus (Łk 9, 29), vestis (Łk 7, 25); gr. KRAUGĒ – łac. clamor (Mt 25, 6), vox (Łk 1, 42); gr. LAMPAS – łac. lampas (Mt 25, 1), laterna (J 18, 3); gr. NOSOS – łac. infirmitas (Mt 4, 23; Mt 8, 17), languor (Mk 1, 34); gr. OINOPOTĒS – łac. potator (Mt 11, 19), bibens (Łk 7, 34); gr. OCHILOS – łac. turba (Mt 4, 25), populus (Mk 11, 32); gr. PAIDION – łac. puer (Łk 7, 32), puella (Mk 5, 40); gr. PĒRA – łac. pera (Mt 10, 10; Łk 10, 4; Mk 8, 8), sacculus (Łk 12, 36); gr. PLĒTHIOS – łac. multitudo (Mk 3, 8), turba (Mk 3, 7); gr. PNEUMA – łac. spiritus (Mt 3, 11), daemon (Łk 10, 20); gr. PONĒRIA – łac. iniquitas (Łk 11, 39), nequitia (Mk 7, 22); gr. 'RUSIS – łac. profluvium (Mk 5, 25), flexus (Łk 8, 44); gr. STRATĒGOS – łac. senior (Łk 12, 52), magister (Łk 22, 4); gr. SUNEDRION – łac. synagoga (Mt 10, 17), concilium (Mt 5, 22); gr. SCHISMA – łac. dissentio (J 7, 43), scissura (Mk 2, 21); gr. TARACHĒ – łac. matus (J 5, 4), terraematus (Mk 13, 8); gr. TIMĒ – łac. pretium (Mt 27, 6), honor (J 4, 44); gr. TAMEION – łac. cubiculum (Łk 12, 3; Mt 6, 6), cellarium (Łk 12, 24), penetralis (Mt 24, 26); gr. FULAKĒ – łac. carcer (Mt 5, 25), vigilia (Mt 14, 25); gr. TROFĒ – łac. esca (Mt 6, 25), cibus (J 4, 8); gr. CHŌRA – łac. regio (Mt 8, 28; Mt 4, 16), ager (Łk 12, 6).

¹ Język "Kodeksu Zografskiego". Część I. Imię nazywające (ręczownik). Wrocław 1975 s. 242-256. Z umieszczonego na tych stronach indeksu III, liczącego 183 pozycje, obejmujące zarówno hasła, którym odpowiadają słowiańskie jednoznaczne synonimy, jak i hasła oddawane przez słowiańskie synonimy bliskoznaczne, opracowałam 165. Opuściłam ręczowniki dublujące wyrażenia kilkuwyrazowe, nazwy własne i hasła nie mające dokładnych łacińskich odpowiedników.

W obrębie powyższego zestawienia łac. *infirmitas* powtarza się przy gr. *ASTHENEIA* i *NOSOS*, zaś łac. *cibus* – przy gr. *TROFĒ* i *BRŌSIS*.

Przykłady dublowania przez grecki odpowiedników łacińskich są odosobnione, np. łac. *vestimentum* – gr. *IMATISMOS* (J 19, 24), *ENDUMA* (Mt 6, 25); łac. *populus* – gr. *OCHLOS* (Mt 4, 25), *ETHNOS* (Mt 4, 16); łac. *ager* – gr. *CHŌRA* (Łk 12, 16), *AGROS* (Mt 13, 24); łac. *tectum* – gr. *STEGĒ* (Mk 2, 4), *DŌMA* (Mt 10, 27; Łk 5, 19); łac. *domus* – gr. *OIKOS* (Mt 8, 14; Mt 12, 4), *OIKIA* (Mt 8, 6; Mt 5, 15; Mt 24, 43).

Problem stosunku ilościowego słownictwa greckiego do łacińskiego w omawianych fragmentach tekstu interesuje mnie tu tylko z punktu widzenia słowiańskich ekwiwalentów tego słownictwa, dlatego nie zatrzymuję się nad nim dłużej.

Wydawać by się mogło, że w związku z obfitszym słownictwem Wulgaty, także ilość staropolskich odpowiedników przewyższy odpowiedniki staro-cerkiewno-słowiańskie. Tymczasem tak nie jest. Te same treści znaczeniowe realizuje prawie o połowę więcej słów starocerkiewnych, np. scs. *tręžište*, *kopelъ* – pol. rynck; scs. *rybarъ*, *lovьcbъ* – pol. rybitwa; scs. *dělateľъ*, *žetelъ* – pol. żeńca; scs. *mъzdojъmьcbъ*, *mytarъ* – pol. celnik; scs. *mъzdbьnica*, *mytьnica* – pol. ció ('celnica'); scs. *peštъ*, *vrьtьpъ* – pol. jaskinia; scs. *pъšenica*, *žito* – pol. pszenica; scs. *měsęcъ*, *luna* – pol. księżyc; scs. *trupъ*, *tělo* – pol. ciało ('zwłoki'); scs. *časъ*, *stьklěnica* – pol. kubek; scs. *domъ*, *chramъ* – pol. dom; scs. *žitьnica*, *chranilište* – pol. gumno; scs. *odrъ*, *lože* – pol. łóże; scs. *svekry*, *tьšta* – pol. świekra; scs. *narodъ*, *ljudije* – pol. lud; scs. *črěždjenje*, *pirъ* – pol. uczta; scs. *nedogъ*, *bolěznъ*, *jeza* – pol. choroba; scs. *glagolъ*, *slovo* – pol. słowo; scs. *godъ*, *godina*, *časъ* – pol. godzina; scs. *dьnьje*, *vrěmę* – pol. czas; scs. *otъpuštenije*, *ostavljenje* – pol. odpuszczenie; scs. *padanije*, *razdrušenije* – pol. upadek; scs. *napastъ*, *iskušenije* – pol. pokuszenie; scs. *pečalъ*, *skrьbbъ* – pol. smutek. Przykładów takich jest o wiele więcej. Nie znalazłam natomiast wypadku, żeby jednemu słowu starocerkiewnemu odpowiadały dwa (lub więcej) słowa polskie.

Przewaga leksyki KZ wynika po części z obranej metody badawczej, po części z przyczyn obiektywnych.

Punktem wyjścia niniejszego artykułu jest indeks wyrazów greckich, zgromadzonych ze względu na różnorodność ich staro-cerkiewno-słowiańskich odpowiedników. Gdyby sporządzić analogiczny indeks wyrazów łacińskich, mających u Wujka po kilka odpowiedników staropolskich, i następnie porównać słowiańskie słownictwo pochodzące z obydwu indeksów, z pewnością przewaga leksemów starocerkiewnych byłaby mniejsza; sporządzenie jednak łacińskiego indeksu przekracza w tej chwili moje możliwości. Nie przeceniając więc wyników analizy kwantytatywnej, skoncentrować się należy przede wszystkim na analizie jakościowej materiału.

Hasła greckie podawane przez L. Moszyńskiego podzieliłam na takie, których odpowiedniki starocerkiewne są jednoznaczными synonimami, i takie, którym odpowiadają starocerkiewne synonimy bliskoznaczne².

Ekwiwalenty słowiańskie są j e d n o z n a c z n y m i synonimami 44 hasel greckich (odpowiada im 91 słów starocerkiewnych) i 57 słów łacińskich (odpowiada im 61 słów staropolskich): AGALLIASIS, *veselije*, *wesele* (Łk 1, 14), *radošta*, *radość* (Łk 1, 44), *gaudium*; AGORA, *tręzište* (Mt 11, 16), *кѡпелѣ* (Mk 7, 4), *forum*, *rynek*; 'ALIEUS, *rybarѣ* (Mt 4, 18), *lovѣcb* (Mt 4, 19) *piscator*, *rybitwa* [!]; APOTHEKĒ, *žitnica* (Mt 3, 12), *chraniłište* (Łk 12, 24), *horreum*, *gumno*; ASTHIENEIA, *nedogѣ* (Mt 8, 17), *bolęznѣ* (Łk 8, 2), *infirmetas*, *choroba*; ASTRAPĒ, *młnii*, *fulgur*, *blęskawica* (Mt 24, 27), *bliscanje*, *lucerna fulgoris*, *świeca jasności* (Łk 9, 36); AFESIS, *otępuštenije* (Mt 26, 28), *ostavljenje* (Łk 1, 77), *remisio*, *odpuszczenie*; GEÖRGOS, *dęlatelѣ*, *colonus* (Łk 20, 9), *tężatelѣ*, *agricola* (Mk 12, 1), *oracz*; DEIPNON, *obędѣ*, *convivium*, *uczta* (Łk 20, 46), *večerja*, *cena*, *wieczerza* (Mk 6, 21); DOCHĒ, *črężdenije* (Łk 5, 29), *pirѣ* (Łk 14, 13) *convivium*, *uczta*; ERĒMIA, *pustyni*, *solitudo*, *puszczza* (Mk 8, 4), *pusto męsto*, *deserta*, *pustynia* (Mt 15, 33); ETHNOS, *językѣ* (Mt 4, 16), *ljudije* (J 11, 51 n.) *populus*, *lud*; *rodѣ*, *gens*, *naręd* (J 18, 35); ELAION, *olęjѣ*, *olej* (Mt 25, 3), *maslo*, *oliwa* (Łk 7, 46), *oleum*; 'EORTĒ, *prazdnikѣ*, *dies festus*, *dzień święty* (Mt 26, 5), *velikѣ dnѣ*, *dies sollemnis*, *dzień uroczysty* (Mt 27, 15); THERISTĒS, *dęlatelѣ* (Mt 13, 30), *žętelѣ* (Mt 13, 39), *messor*, *żeńca*; THURA, *dvęri*, *drzwi* (Mt 6, 6), *vrata furtka* (Łk 13, 24), *ostium*; THURÖROS, *dvęrbnikѣ*, *ostiarus*, *odżwierny* (J 10, 3), *vratbnikѣ*, *ianitor*, *wrotny* (Mk 13, 34); 'IMATION, *riza*, *vestmentum*, *szata* (Mt 14, 36), *sračica*, *tunica*, *suknia* (Mt 5, 40); KLADOS, *vętvѣ*, *gałazka* (Mt 13, 32), *vęja*, *gałaz* (Mt 24, 32), *ramus*; KLINĒ, *odrѣ* (Mt 9, 2), *łoże* (Łk 17, 34), *lectus*, *łoże*; LUPĒ, *pečalѣ* (Łk 22, 45), *skrbѣbѣ* (J 16, 6) *tristitia*, *smutek*; MALAKIA, *jęza* (Mt 4, 23; 9, 35), *bolęznѣ* (Mt 10, 1), *infirmetas*, *choroba*; NOSOS, *nedogѣ* (Mt 4, 23), *bolęznѣ* (Mt 8, 17), *infirmetas*, *jęza*, *languor* (Mt 1, 34), *choroba*; OIKIA, *domѣ* (Mt 8, 6), *chramѣ* (Mt 12, 4), *domus*, *dom*; OIKOS, *domѣ* (Mt 8, 14), *chramѣ* (Mt 12, 4), *domus*, *dom*; 'ÖRA, *godѣ* (Łk 1, 10), *časѣ* (Mt 8, 13), *godina* (Mt 14, 15), *hora*, *godzina*; OCHLOS, *narodѣ* (Mt 4, 25), *ljudije* (Mk 11, 32; Łk 13, 17), *populus*, *lud*; PAIS, *rabѣ słuźebnik* (Łk 15, 26), *rabѣ*, *słuźa* (Łk 12, 45), *servus*, *otrokѣ*, *puer*, *słuźa* (Mt 8, 6); PEIRASMOS, *napastѣ* (Mt 6, 13), *iskušenje* (Łk 11, 4), *temptatio*, *pokuszenie*; PENTHERA,

² Jeśli kilku starocerkiewnym ekwiwalentom jednego wyrazu greckiego odpowiada jeden ekwiwalent łaciński lub polski, podaję te ekwiwalenty na końcu hasła, po lokalizacji, np. pod hasłem AGORA *forum*, *rynek* występują w Mt 11, 16 i Mk 7, 4, zaś pod hasłem ETHNOS *populus*, *lud* spotykamy w Mt 4, 16 i J 11, 51 n., a *gens*, *naręd* w J 18, 35. Jeśli ekwiwalenty łacińskie i polskie występują w innych miejscach, zmieniam kolejność elementów hasła, np. pod hasłem PAIS *servus* występuje w Łk 15, 26 i Łk 12, 45, *słuźebnik* w Łk 15, 26, *słuźa* w Łk 12, 45 i Mt 8, 6, a *puer* w Mt 8, 6.

svekry (Mt 10, 35), *tyśta* (Mt 8, 14), *socer*, świekra: PLĒTHOS, *mnożystwo*, *multitudo*, mnóstwo (Mk 3, 8), *narodъ*, *turba*, rzęsza (Mk 3, 7); PONĒRIA, *złoba*, *iniquitas*, nieprawość (Łk 11, 39), *lqkavъstvo*, *nequitia*, złość (Mk 7, 22); POTĒRION, *caśa* (Mt 10, 42), *stъklĕnica* (Mk 7, 4) *calix*, kubek: PTŌMA, *trupъ* (Mt 24, 28), *tĕlo* (Mt 14, 12), *corpus*, ciało: PTŌSIS, *padanije* (Łk 2, 34), *razdruśenije* (Mt 7, 27), *ruina*, upadek: RĒMA, *glagolъ* (Mt 4, 4), *slovo* (Mt 12, 36), *verbum*, słowo: SELĒNĒ, *mĕśęcъ* (Mt 24, 29), *luna* (Mk 13, 24), *luna*, księźyc: SITOS, *pyśenica* (Mt 3, 12), *żyto* (Łk 12, 18), *triticum*, pszenica: SPĒLAION, *peśtъ* (J 11, 38), *vrĕtъpъ* (Mk 11, 17), *spelunca*, jaskinia: TELŌNĒS, *mytarъ* (Mt 10, 3), *mъzdojъmĕcъ* (Mt 5, 46), *publicanus*, celnik: TELŌNION, *mъzdbnica* (Mt 9, 9), *mytъnica* (Mk 2, 14), *teloneum*, clō: TROFĒ, *piśta*, *esca*, pokarm (Mt 6, 25), *braśĕno*, *cibus*, strawa (J 4, 8); FRAGMOS, *chalęga*, opłotek (Łk 14, 23), *oplotъ*, plot (Mk 12, 1), *sepes*: CHRONOS, *dĕnъje* (Łk 1, 57), *vrĕmę* (Mt 25, 19), *tempus*, czas.

Fakt, że ekwiwalenty greckich wzorów w KZ są liczniejsze niż ekwiwalenty łacińskich wzorów u Wujka, nie świadczy o tym, że tłumacze KZ zawsze szukali różnych odpowiedników dla oddania jednego wyrazu greckiego, bo np. gr. ANTIIRŌPOS aż 200 razy tłumaczone jest przez *ĕlovĕkъ* (przykład ten jest zaczerpnięty spoza omawianego indeksu)³, jedynie częściej niż Wujek szukali oni synonimów. W opracowywanym materiale znalazłam tylko 5 przykładów zastąpienia jednego słowa łacińskiego dwoma słowami polskimi: *gaudium* – wesele, *ra-*
dość: *oleum* – olej, *oliua*; *ostium* – drzwi, *furtka*; *ramus* – gałąź, *gałazka*; *servus* – służebnik, *sluga*. 2 razy dwa słowa łacińskie oddawane są przez jedno słowo polskie: *infirmitas*, *languor* – choroba; *colonus*, *agricola* – oracz.

W KZ uderza duża liczba (83) jednoznacznych dubletów morfologicznych w szerokim tego słowa znaczeniu. Należą do nich oboczności sufiksalne, np. *bogat-*
-ъstvo (Łk 8, 14) – *bogat-ъstvije* (Mt 13, 22); *voj-inъ* (Mt 8, 9) – *voj-ъ* (Łk 7, 8); *vъdov-a* (Łk 2, 37) – *vъdov-ica* (Mk 12, 40); *grob-ъ* (Mt 27, 52) – *greb-iśte* (Mt 8, 28); *żrĕb-ę* (Łk 19, 30) – *żrĕb-ъcъ* (Mk 11, 2); *dĕt-ę* (Mt 14, 21) – *dĕt-iśtъ* (Mt 11, 16); *jezer-o* (Łk 5, 1) – *jezer-ъ* (Łk 8, 23); *konъĕ-ina* (Mt 26, 58) – *konъc-ъ* (Mt 10, 22); *koś-ъ* (Mt 14, 20) – *koś-ъnica* (Mt 16, 9); *kozъl-ę* (Łk 15, 29) – *kozъl-iśtъ* (Mt 25, 32); *kŭrĕn-inъ* (Mk 15, 21) – *kŭrin-ĕjъ* (Łk 23, 26); *miłost-ъ* (Mt 12, 7) – *miłost-yni* (Łk 10, 37); *mład-ъnĕcъ* (Łk 1, 41) – *mład-ĕniśtъ* (Łk 1, 44); *nazar-ĕjъ* – *nazar-janinъ* (Mt 26, 71); *otroč-iśtъ* (Łk 7, 32) – *otroč-ę* (Mk 5, 40); *otĕĕ-ъstvije* (Mt 13, 54) – *otĕĕ-stvo* (Mk 6, 1); *past-yrъ* (Mt 25, 32) – *past-uchъ* (Mt 9, 36); *prapręd-a* (Mk 15, 17) – *prapręd-ъ* (Mk 15, 20); *prokaz-a* (Mt 8, 3) – *prokaz-enije* (Łk 5, 12); *rab-a* (J 18, 17); Łk

³ Moszyński (jw. s. 62) podaje, że wyrazów greckich oddawanych w KZ zawsze tak samo jest 419 (por. też indeks: tamże s. 230-242) wobec 183 wyrazów oddawanych różnie.

22, 56) – *rab-yni* (Mt 26, 69); *сѢНЕМ-Ѣ* (Mt 10, 17) – *сѢНЕМ-иште* (Mt 5, 22); *сѢВѢДѢТЕЛ-ѢСТВО* (Mk 14, 55) – *сѢВѢДѢТЕЛ-ѢСТВО* (Mk 14, 56); *ѢТЕВѢРТОВЛАСТ-ѢНИКѢ* (Łk 3, 19) – *ѢТЕВѢРТОВЛАСТ-ѢСѢ* (Łk 9, 7). Niektórym obocznościom sufiksalnym towarzyszą też oboczności fonetyczne podstawy słowotwórczej.

Spotykamy oboczności prefiksalne, np. *pira* (Mk 6, 8) – *сѢ-pira* (Łk 22, 36); *прѣ-грѣшеніе* (Mk 11, 25) – *сѢ-грѣшеніе* (Mk 6, 14); *прѣдѢ-сѣданіе* (Łk 11, 43) – *прѣзде-сѣданіе* (Łk 12, 39); *сѢ-конѢчаніе* (Mt 13, 40) – *конѢчаніе* (Mt 13, 39); *сѢ-зѣданіе* (Mk 10, 6) – *зѣданіе* (Mk 13, 19).

Wreszcie zdarzają się dublety o różnym sufiksie i prefiksie: *po-myšlj-enje* (Mt 9, 4) – *mysl-Ѣ* (Mt 12, 25); *o-sqđd-enije* (Mk 12, 40) – *sqđd-Ѣ* (Mt 7, 2); *сѢ-конѢѣ-аніе* (Mt 13, 40) – *конѢѣ-аніе* (Mt 13, 39) – *конѢѣ-ина* (Mt 26, 58).

Czasem oboczność sprowadza się do różnic fonetycznych bądź strukturalnych podstawy słowotwórczej, jak np. *toč-enije* (Mk 5, 25) – *teč-enije* (Łk 8, 44); *oděn-ije* (Mt 28, 3) – *odĕjan-ije* (Łk 9, 29). Zdarzają się opozycje wyrazu prostego i złożonego w tym samym znaczeniu: *pivѢca* (Mt 11, 19) – *vinopivѢca* (Łk 7, 34); *vrѣtѢ* (J 18, 1, 26; J 19, 41) – *vrѣtogradѢ* (Łk 13, 19). Starocerkiewne formy zróżnicowane morfologicznie i semantycznie w moim materiale występują rzadko. Należy do nich np. *otrok-Ѣ* (Mt 8, 6) – *otrok-ov-ica* (Łk 8, 51)⁴. Jeśli chodzi o polskie dublety morfologiczne, są one z reguły zróżnicowane semantycznie, np. *gałaz-ka* (Mt 13, 32) – *gałaz* (Mt 24, 32); por. scs. *vĕtvѢ* i *vĕja*; *stól* (Mt 15, 27) – *stól-ek* (Mk 11, 15), por. scs. *trepeza* i *dĕska*; *lódz* (J 6, 22) – *lód-ka* (Mk 3, 9), por. scs. *korablѢ* i *ladiica*.

Przewaga starocerkiewnych dubletów morfologicznych nad staropolskimi może płynąć stąd, że dialekt sołuński, na który dokonano tłumaczenia KZ, nie miał jeszcze wykształconego systemu leksykalnego, nie miał bowiem żadnej tradycji piśmienniczej, która ustalałaby normę językową. System leksykalny XVI-wiecznej polszczyzny Wujka był już w zarysie ukształtowany. Tłumaczenie polskiego jezuitę poprzedzało kilka przekładów Nowego Testamentu: innowierczy S. Murzynowskiego, katolicki Leopoldy, istniało też już wówczas dość pokaźne piśmiennictwo innego rodzaju – zarówno religijne, jak i świeckie. Okres, w którym system leksykalny dopiero powstaje, zawsze charakteryzuje duża liczba form wyrazowych.

Starocerkiewne przykłady z KZ stanowią często opozycję form rodzimych i obcych, oddających ten sam grecki pierwowzór. Wymienić tu można m.in. *BLASFĒMIA*, *vlasvimija* (Mt 12, 31), *chulenije* (Mk 7, 22), por. *blasphemia*, *bluźnierstwo*; *DĒNARION*, *dinarѢ* (Łk 7, 41), *pĕnĕzѢ* (Mk 6, 37), por. *denar*, *grosz*; *ĒGEMŌN*, *igemonѢ* (Mt 27, 2), *vladyka* (Mt 10, 18), *vojevoda* (Mk 13, 9),

⁴ Moszyński (jw. s. 69-145) podaje analizę słowotwórczą słownictwa KZ, stosując trochę inne kryteria opisu.

por. praesidus, starosta: KATAPETASMA, *katapetazma* (Mt 27, 51), *opona* (Łk 15, 38), por. velum, zasłona: KENTURIŌN, *kenturionъ* (Mk 15, 45), *сѣтѣникъ* (Mk 15, 39), por. centurio, rotmistrz: MAMŌNAS, *mamona* (Mt 6, 24), *житије* (Łk 16, 11), por. mamona, mammona: MURON, *mūro* (Mt 26, 7), *chrizma* (Łk 14, 3), por. unguentum, olejcek: PĒRA, *pira* (Mk 6, 8), *spira* (Łk 22, 36), *mošьna* (Mt 10, 10), *vrětište* (Łk 10, 4), por. pera, taistra [!], *sacculus*, mieszek: PORFURA, *forfira* (Łk 16, 19), *prapręda* (Mk 15, 17), *praprędъ* (Mk 15, 20), por. purpura, purpura: PRAITŌRION, *pretorъ* (Mk 15, 16), *privorъ* (J 18, 28), *сѣдиште* (Mt 27, 27), por. atrium, praetorium, ratusz: SATANAS, *sotona* (Mt 12, 26), *dijavolъ* (Mt 4, 10), por. satanas, szatan: TETRAARCHĒS [!], *tetraarchъ* (Mt 14, 1), *četvertovlastьсѣ* (Łk 9, 7), *četvertovlastьnikъ* (Łk 3, 19), por. tetrarcha, tetrarcha: TRAPEZA, *trepeza* (Mt 15, 27), *dъska* (Mk 11, 15), por. mensa, stół, stolek: 'UPOKRITĒS, *ūpokritъ* (Mt 6, 2), *liceměrъ* (Mt 6, 5), por. hypocrita, obludnik: CHITŌN, *chitonъ* (J 19, 23), *riza* (Mt 5, 40), por. tunica, suknia. W materiale polskim na ogół ustalony jest w tych kontekstach jeden wyraz: albo rodzimy, albo (rzadziej) obcy.

Duża liczba grecozizmów w tekście KZ⁵ wynika z sygnalizowanego już wyżej braku ustalenia systemu leksykalnego dialektu sołuńskiego. Poza tym KZ powstawał w różnym czasie, w różnym otoczeniu językowym – w Grecji i w Państwie Wielkomorawskim, co przyczyniało się do rozchwiania językowej normy. Jest dziełem różnych tłumaczy, którzy *nota bene* z pewnością lepiej znali język grecki niż słowiański dialekt okolic Sołunia. Tłumaczenie Wujka to dzieło powstałe w określonym czasie. Wyszło ono spod pióra jednego autora (trochę korygowanego), jest więc o wiele bardziej spójne. Niewielka ilość latynizmów u Wujka związana jest z programowym unikaniem w renesansie polskim wyrazów obcego pochodzenia (wypowiedzi Górnickiego, Kochanowskiego). Naturalnie, greckie pożyczki, dublujące wyrazy rodzime, powiększyły ogólną liczbę słownictwa KZ.

Oprócz scharakteryzowanych powyżej jednoznacznych odpowiedników wzorów greckich i łacińskich zdarzają się w moim materiale często odpowiedniki b l i s k o z n a c z n e.

Pierwsze miejsce wśród nich zajmują realizacje różnych znaczeń kontekstowych polisemicznych wyrazów greckich. Pozycji takich w obrębie rzeczowników KZ jest 88. Są to mianowicie: AIGIALOS 'wybrzeże': *pomorije* (Mt 13, 2), *krajъ* (Mt 8, 48), 'brzeg': *bręgъ* (J 21, 4), litus, brzeg: ANANKĒ 'potrzeba': *nęžda*, potrzeba (łac. ekwiwalentu brak) (Łk 14, 18), 'biada': *będa*, vac, biada (Łk 21, 23); ANASTASIS 'zmartwychwstanie': *vъskręšenje* (Mk 12, 18), 'powstanie

⁵ Wszystkie zapożyczenia KZ (nie tylko dublujące słowa rodzime i nie tylko greckie) opracowane są w cytowanym dziele Moszyńskiego na s. 69-88.

z upadku': *vъstanije* (Łk 2, 34) resurrectio, powstanie: ANGELOS 'anioł': *angelъ*, angelus, anioł (Mt 4, 6), 'zwiastun': *vъstnikъ*, nuntius, posel (Łk 9, 52); APŌLEIA 'marnotrawstwo': *gybělъ* (Mt 26, 8, Mk 14, 4), 'zatrącenie': *paguba* (Mt 7, 13), perditio, zatrącenie: ARGURION 'pieniądz': *sъrebro*, pecunia, pieniądz(c) (Mt 25, 18), 'moneta': *sъrebrъnikъ*, argentum, srebrny (Mt 26, 15); BASANOS 'tortura': *mъka* (Łk 16, 23), 'cierpicie': *strastъ* (Mt 4, 24), tormentum, dręczenie: BIOS 'mienie': *iměnije*, substantia, majętność (Łk 8, 43), 'utrzymanie': *žitije*, victum, żywność (Mk 12, 44); BRŌSIS 'pokarm': *brašъno*, cibus, pokarm (J 4, 32), 'skarb': *tblja*, thesaurus, skarb (Mt 6, 19, 20); GEITŌN 'sąsiad': *sъsędъ*, vicinus, sąsiad (Łk 14, 12), 'sąsiadka': *sъsędyni*, vicina, sąsiadka (Łk 15, 9); GENESIS 'urodzenie': *roždъstvo*, narodzenie (Mk 6, 21), 'urodziny': *dъnъ roždъstiva*, dzień narodzenia (Mt 14, 6), dies natalis; GNŌSIS 'pouczenie': *razumъ*, nauka (Łk 1, 77), 'zrozumienie': *rozuměnije*, wyrozumienie (Łk 11, 52), scientia; GONEUS 'rodziciel': *roditelъ*, pater, rodzic (Mt 10, 21), GONEIS (pl.) 'rodzice': *rody*, parentes, rodzice (Łk 21, 16); GŌNIA 'róg domu': *oglъ*, caput anguli, głowa węgiclna (Mk 12, 10; Łk 20, 17), 'róg ulicy': *stęgna*, angulus, róg (Mt 6, 5); GRAMMA 'napis': *kъnigy*, inscriptio, napis (Łk 23, 38), 'zapis': *buky*, cautio, zapis (Łk 16, 6); DIANOIA 'przedmiot myśli': *myslъ* (Łk 1, 51), 'proces myślenia': *pomyšljenje* (Łk 10, 27) mens, myśl; EXOUSIA 'władza, potęga': *vlastъ* (Mt 7, 29), *oblastъ* (Mk 1, 27), 'władza, zwierzchność': *vładyčъstviye*, zwierzchność (Łk 12, 11) potestas; THILIPSIS 'ucisk': *skrębbъ*, ucisk (Mt 24, 21), 'utrapienie, smutek': *pečalъ*, smutek (Mt 13, 21) tribulatio; THURŌROS 'odźwierny': *dvъrъnikъ*, ostiarius, odźwierny (J 10, 3), 'odźwierna': *dvъrъnica*, ostiaria, odźwierna (J 17, 16); KRAUGĒ 'wołanie': *vъplъ*, clamor, wołanie (Mt 25, 6), 'głos': *glasъ*, vox, głos (Łk 1, 42); LAMPAS 'kaganek': *světilъnikъ*, lampas, lampa (Mt 25, 1), 'pochođnia': *svěšta*, fax, pochođnia (J 18, 3); MACHAIRA 'krótki miecz': *nožъ*, kord (Mt 26, 51), 'długi miecz': *orqъzije*, miecz (Mt 26, 47) gladius; MEROS 'część komuś przynależna': *čęstъ*, część (Mt 24, 51), MERĒ, pl. 'okolica': *strany*, strony (Mt 15, 21) pars, partes; PAIDION 'chłopiec': *dětištъ* (Mt 11, 16), *otročišť* (Łk 7, 32) puer, chłopie. 'dziewczynka': *otročę* (Mk 5, 40), *otrokovica* (Mk 5, 39) puella, dziewczka; PĒGĒ 'studnia': *kladęzъ*, studnia (J 4, 6), 'źródło [krwi, wody]': *istočъnikъ*, źródło (Mk 5, 29; J 4, 14) fons; PLOIARION 'łódka': *ladiica*, navicula, łódka (Mk 3, 9), 'łódź': *korablъ* (J 6, 22), *korabicъ* (J 21, 8) navigium, łódź; PNEUMA 'duch': *duchъ*, spiritus (Mt 3, 11), 'szatan': *běsъ*, daemon (Łk 10, 20) duch; POLITĒS 'mieszkaniec kraju': *žitelъ* (Łk 15, 15), 'mieszkaniec miasta': *graždaninъ* (Łk 19, 14) civis, obywatel; PROBATON 'owca': *ovъca* (Mt 9, 36), 'jagnię': *ovbčę* (Mt 12, 11) ovis, owca; SKEUOS 'sprzęt': *sъsъdъ*, sprzęt (Mt 12, 29), 'naczynie' *spodъ*, naczynie (Łk 8, 16) vas; STOMA 'usta': *usta*, os, usta (Mt 4, 4), STOMA MACHAIRĒS 'ostrze miecza': *ostrije meča*, os gladii, paszczeka miecza (Łk 21, 24); TARACHĒ 'zmącenie [wody]': *vъzmъštenije*, motus, wzruszenie (J 5, 4), 'trzęsienie [ziemi]':

męteż, terraemotus, trzesienie [ziemi] (Mk 13, 8); SCHISMA 'rozłam': *raspęra*, dissentio, rozerwanie (J 7, 43), 'rozdarcie, dziura': *dirja*, scissura, zdarcie (Mk 2, 21); TAMEION 'izba mieszkalna': *klęt*, *tajblište* (Łk 12, 3) cubiculum, komora, 'mieszkanie, dom': *sękron*, penetralis, gmach (Mt 24, 26), 'spiżarnia': *sękrovište*, cellarium, spiżarnia (Łk 12, 24); TIMĒ 'wartość, cena': *cěna*, pretium, zapłata (Mt 27, 6), 'wartość, cześć, honor': *čest*, honor, cześć (J 4, 44); FULAKĒ 'więzienie': *tęmęnica*, carcer, ciemnica (Mt 5, 25), 'straż': *straža*, vigilia, straża (Mt 14, 25); CHARIS 'łaska': *blagodęta*, łaska (Łk 1, 30), 'zasługa': *chvala*, dzięka (Łk 6, 32) gratia; CHŌRA 'kraj': *strana* (Mt 8, 28), *zemlja* (Łk 8, 26), 'pole': *niva* (J 4, 35) regio, krajna, *niva*, ager, rola (Łk 12, 16), CHŌRA THANATOU 'krajna śmierci': *tęma sęmurętęna*, regio et umbra, krajna cienia (Mt 4, 16); CHORTOS 'trawa': *tręva*, herba (Mt 13, 26), 'siano': *sęno*, faenum (Mt 6, 30), trawa.

Bliskożnaczników polskich w tym wykazie jest tylko 18: łac. natalis – pol. narodzenie, dzień narodzenia; łac. scientia – pol. nauka, rozum; łac. potestas – pol. władza, zwierzchność; łac. tribulatio – pol. ucisk, smutek; łac. gladius – pol. kord, miecz; łac. pars, partes – pol. cześć, strony; łac. fons – pol. studnia, źródło; łac. os – pol. usta, paszczyka; łac. gratia – pol. łaska, dzięka. Poza tym w jednym wypadku jednemu wyrazowi polskiemu: trawa odpowiadają dwa wyrazy łacińskie: faenum, herba.

Tłumacze KZ nieraz daleko odbiegali od znaczenia wzorów greckich. Wyraźnie stosowali syntetyczną metodę przekładu, kierując się sensem całego zdania. I tak np. gr. ANGELOS (Łk 7, 24), któremu odpowiada łac. nuntius, pol. posel, przetłumaczono jako *učęnik*; BIOS (Mk 12, 44), łac. victum, pol. żywność – jako *imęnije*; EXOUSIA (Mt 8, 9), łac. potestas, pol. władza – jako *vładyka* i to samo w Łk 7, 8 jako *vlastel*; KATAKLUSMOS (Mt 24, 39), łac. diluvium, pol. potop – jako *voda*; KLIBANOS (Mt 6, 30), łac. clibanus, pol. piec – jako *ogn*; MARTUROS [!] (Mk 14, 63), łac. testis, pol. świadek – jako *sęvędęlstvo*; SĒMEION (J 4, 54), łac. signum, pol. znak – jako *čudo* itd. Te same wyrazy w innych kontekstach tłumaczono inaczej, w wyniku czego grupa tych ekwiwalentów wzrosła do 89 pozycji. Tłumaczenie Wujka jest o wiele bardziej ściśle. Raz tylko zauważyłem u niego zastąpienie słowa łacińskiego słowem polskim odległym semantycznie, w celu należytego oddania znaczenia całego kontekstu, a mianowicie wyrażenie łac. mensa przez pol. bank (Łk 19, 23), por. scs. *pęnęžębnik*, gr. TRAPEZA. Chodziło tu o zwyczaj rzucania pieniędzy na stół w czasie gry.

W badanym przeze mnie fragmencie tekstu KZ jest więc nie tylko więcej niż u Wujka jednoznacznych odpowiedników wzorów greckich, ale także więcej ekwiwalentów bliskożnacznych, nawet zupełnie odległych semantycznie.

Obydwie grupy leksykalne niosą z sobą zupełnie inną problematykę. O ile duża liczba jednoznacznych dubletów leksykalnych i morfologicznych związana jest z niewyrobeniem systemu leksykalnego, o tyle bogactwo wycieniowanych semantycznie synonimów świadczy o wysokiej randze literackiej tekstu.

Czy te dwa pozornie sprzeczne zjawiska, występujące w KZ, dadzą się wyjaśnić?

Wydaje się, że są one odbiciem sprzeczności między niskim stopniem wyrobienia kulturalnego dialektu sołuńskiego i wysoką kulturą osobistą tłumaczy omawianego fragmentu Pisma św. Konstantyn i Metody, szczególnie Konstantyn, byli uzdolnieni literacko (tworzyli też dzieła oryginalne), a przede wszystkim odebrali rzetelne wykształcenie filologiczne. Oddziaływała na nich wielowiekowa kultura grecka. Dlatego też z tak prymitywnego tworzywa, jakim był dialekt sołuński, potrafili stworzyć dzieło artystyczne tej miary co *Kodeks Zografski*.

Poza tym jeszcze jeden czynnik mógł przysporzyć walorów artystycznych *Kodeksowi Zografskiemu* – bracia sołuńscy nie byli krępowani rygorami kontr-reformacji, którym podlegał Jakub Wujek. Polskie teksty religijne z XVI w. programowo musiały być ścisłe⁶. I dlatego doskonalszy jest, moim zdaniem, przekład Konstantyna i Metodego.

*

Powyższa praca bazuje na niewielkiej stosunkowo ilości materiału. Poza tym problem ekwiwalencji słownictwa tekstu przetłumaczonego i słownictwa tekstu podstawowego, to tylko jeden z elementów, w oparciu o które można ocenić przełożony tekst. Niemniej, ze względu na dużą siłę oddziaływania języka *Kodeksu Zografskiego* na całe piśmiennictwo południowo- i wschodniosłowiańskie wcześniejszych okresów, a języka Biblii Wujka na piśmiennictwo polskie (zwłaszcza religijne) aż do końca XIX w., analiza ta może rzucić trochę światła na pewne różnice zachodzące między piśmiennictwem tych dwu różnych kręgów kulturowych.

⁶ Por. min. J. P u z y n i a. *Tłumacze Odrodzenia o swoich przekładach*. "Poradnik Językowy" 1954 z. 9 s. 14-26.

LA PROBLÉMATIQUE DES TRADUCTIONS SLAVES DE L'EVANGILE

R é s u m é

Le présent article a soumis à une analyse linguistique les mêmes quatre fragments de l'Évangile, traduits du grec en slavon au XIXe siècle, le soi-disant *Codex Zographensis*, et de la Vulgate, traduits en polonais par Jakub Wujek au XVIe siècle. Les considérations ci-dessus ont attaché une attention toute particulière au rapport quantitatif du lexique échantillon à celui des traductions slaves, et donc à l'expression des mêmes contenus significatifs. On a pris pour base matérielle et pour point de départ aux analyses l'Index des substantifs grecs de l'ouvrage de L. Moszczyński *Język Kodeksu Zografskiego* [La langue du *Codex Zographensis*] Cz. 1. Wrocław 1975. Le présent article s'est proposé de confronter les équivalents du vieux slave et du vieux polonais. Le lexique latin de la Vulgate serait plus riche: à 165 mots grec correspondent 200 mots latins. En revanche, les équivalents slavons sont plus nombreux: 393 mots en vieux slave contre 217 en polonais.

La comparaison du texte du *Codex Zographensis* avec la Vulgate a fait apparaître un plus grand nombre de pendants univalents et synonymiques dans le premier que dans la version de Wujek. Les valeurs artistiques du *Codex Zographensis* sont dues à ses traducteurs, Constantin et Méthode, dotés de talents littéraires et, de plus, non empreints - comme J. Wujek - de rigueurs de la Contre-Réforme. C'est pourquoi la conclusion finale de l'étude est que la traduction de l'Évangile par Constantin et Méthode a été meilleure que celle de Jakub Wujek.